

[0782] DE DIALECTEN VAN AMELAND EN MIDSland IN VERGELIJKING MET HET STADSFRIES¹

Mathilde Jansen

Summary

The islands of Ameland and Terschelling, though part of the Dutch province of Fryslân, must be considered as separate linguistic areas, as the dialects spoken there differ from those on the mainland and from one another as well. Even within these dialects themselves there is no homogeneity.

The dialects of Ameland and of the middle part of Terschelling, the latter of which is known as Midslands, contain both Dutch and Frisian elements. For that reason, they have often been compared with Stedfrysk, or “Town Frisian”, which shows the same mixed character. The common historical background of the Frisian towns justifies the reduction of their dialects to one and the same denominator. However, considering the fact that for several centuries the two islands were separated politically from the Frisian mainland, it is hardly plausible that the inhabitants of Ameland and the middle part of Terschelling should ever have adopted the language of the Frisian towns.

Not only close political ties with the province of Holland, especially in the case of the island of Terschelling, where Midsland was the administrative center, but trading contacts as well must have resulted in a continuous input of Dutch dialectal elements into the linguistic varieties spoken on these islands. It can be inferred, therefore, that the dialects of Ameland and Midsland are the result of a development independent of the Frisian towns. In this article I present linguistic evidence to support this hypothesis. In addition, I discuss some methodological difficulties, which arose during my investigations.

1. Dit artikel is geschreven naar aanleiding van mijn scriptieonderzoek, uitgevoerd in het jaar 2000. De scriptie had dezelfde titel als dit artikel: “De dialecten van Ameland en Midsland in vergelijking met het Stadsfries”. Met dank aan mijn scriptiebegeleiders M. van der Wal en C. van Bree.

I. Inleiding

Taalgrenzen komen vrijwel nooit overeen met politieke grenzen. Hoewel de scheiding tussen de provincies Noord-Holland en Friesland in het Waddengebied tussen Texel en Vlieland loopt², betekent dit niet dat op het Noord-hollandse eiland Texel alleen maar Hollands wordt gesproken en op de Friese eilanden Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog alleen maar Fries. Op Texel spreekt men een dialect dat veel overeenkomsten vertoont met het Westfries, het dialect dat in de provincie Westfriesland (Noord-Holland) wordt gesproken. De naam zegt het eigenlijk al, in dit dialect zijn nog restanten van het Fries te vinden³. Op Vlieland treffen we bijna geen dialectsprekers meer aan, maar het dialect van vroeger leek veel op het Tessels. Op de Friese eilanden vinden we alleen Friese dialecten op Schiermonnikoog en op (een gedeelte van) Terschelling. Zowel op Terschelling als Ameland treffen we Hollands-Friese mengdialecten aan. Op Terschelling vinden we zo'n mengdialect in Midsland, het dorp dat in het midden van het eiland gelegen is. Frappant is dat de overige twee dialecten van Terschelling (het Aasters en het Westers) wel Fries zijn.

Vanwege hun mengkarakter worden de dialecten van Ameland en Midsland vaak vergeleken met het 'Stadsfries'. Het Stadsfries is eigenlijk de benaming voor de Nederlands-Friese mengtaal die in de Friese steden Leeuwarden, Dokkum, Franeker, Harlingen, Bolsward, Sneek en Stavoren⁴ wordt gesproken. De meeste literatuur betreffende het Stadsfries is gebaseerd op onderzoek in Leeuwarden. Generalisering van dit dialect naar de andere steden is verantwoord wegens de (min of meer) gelijke historische omstandigheden en de wederzijdse beïnvloeding.

In hoeverre de ontstaansgeschiedenis van de mengdialecten van de gebieden Heerenveen, Kollum, Het Bildt, Ameland en Midsland hiermee over-

2. De grens tussen Noord-Holland en Friesland liep tot de Tweede Wereldoorlog tussen Terschelling en Ameland. Vlieland en Terschelling behoorden dus lange tijd tot Noord-Holland.

3. Zie bijvoorbeeld Hoekstra 2000.

4. Winkler 1874 vermeldt dat in Stavoren nog voornamelijk Fries wordt gesproken. Hof 1933 noemt Stavoren wel in zijn opsomming van steden waar Stadsfries wordt gesproken. Fokkema 1937 zegt dat het voor hem moeilijk was om in Stavoren of Heerenveen iemand te vinden die Stadsfries sprak: men sprak hier of Nederlands of Fries. Bij Hof 1956 wordt nogmaals melding gemaakt van het bestaan van Stadsfries in Stavoren. Ozinga 1983 heeft Stavoren vervolgens ook opgenomen in zijn rijtje van steden waar Stadsfries wordt gesproken. In de meest recente bron over het Stadsfries (Duijff 2002) wordt het dialect van Stavoren ook tot het Stadsfries gerekend.

eenkomt is een andere kwestie⁵. Over de kwalificatie van deze mengdialecten bestaat in de literatuur onenigheid omdat deze dialecten enigszins afwijken van het Stadsfries dat in de steden gesproken wordt. Een verklaring hiervoor kunnen we vinden in de geschiedenis van deze gebieden. Een duidelijk voorbeeld is de inpoldering van Het Bildt door Hollandse boeren, wat resulteerde in Fries-Hollands taalcontact⁶. Zo blijkt ook uit historische bronnen dat de Waddeneilanden Ameland en Terschelling vroeger veel sterker op Holland gericht waren dan op Friesland. Voor de kleine scheepvaart in de 16de en 17de eeuw was de Zuiderzee van groot belang, in de 18de eeuw bood de bloeiperiode van de Amsterdamse handel nieuwe kansen voor de eilandbewoners. Bovendien werden beide eilanden lange tijd bestuurd door Hollanders. Op Terschelling was het bestuur gevestigd in Midsland. Dit alles maakt het niet aannemelijk, dat de eilandbewoners het dialect uit de Friese steden hebben overgenomen. Het lijkt er eerder op, dat de Hollands-Friese mengdialecten op Ameland en in Midsland zelfstandig zijn ontstaan. Het doel van dit onderzoek is het vinden van taalkundig bewijs voor deze hypothese.

2. *Het Stadsfries*

2.1. *Het Stadsfries: ontstaansgeschiedenis*

De benaming ‘Stadsfries’ vinden we voor het eerst bij Hilarides, een Fries taalkundige uit de 17e eeuw, die een onderscheid maakte tussen ‘Stad-Fries’ en ‘taal der Boeren’ (Hellinga 1940: 44). Het ontstaan van het Stadsfries is

5. Bij nagenoeg alle auteurs die over het Stadsfries geschreven hebben, worden de volgende steden genoemd: Leeuwarden, Dokkum, Franeker, Harlingen, Bolsward en Sneek. De dialecten van Heerenveen, Stavoren (zie noot 2), Kollum, Het Bildt, Ameland en Midsland worden nogal eens apart gezet. Winkler 1874 rekent het dialect van Ameland wel tot het Stadsfries, terwijl het dialect van Het Bildt apart wordt besproken. Hof 1933 noemt Stavoren wel in het rijtje van steden waar Stadsfries wordt gesproken. Maar Heerenveen, Ameland en Midsland worden apart besproken. Fokkema 1937 geeft voor de dialecten van Ameland en Het Bildt aan dat zij in sommige opzichten afwijken van het Stadsfries. Hof 1956 noemt wel Kollum, Het Bildt en Heerenveen, maar niet de eilanddialecten. Ozinga 1983 rekent het dialect van Kollum wel tot het Stadsfries, maar de dialecten van Het Bildt en Heerenveen niet. Deze auteur noemt overigens ook het dialect van Midsland, samen met dat van Ameland, maar durft hierover geen uitspraken te doen vanwege zijn geringe kennis van deze dialecten. In Duijff 2002 worden de mengdialecten van Heerenveen, Kollumerland, Het Bildt, Ameland en Midsland apart besproken.

6. Zie bijvoorbeeld Hoekstra, E. & Koppen, M. van 2001.

moeilijk te reconstrueren omdat er in de beginperiode van het Stadsfries weinig op schrift is gesteld. Toch wordt in het algemeen aangenomen dat het is ontstaan in de 16e eeuw. In deze periode werd de bestuurstaal in de Friese steden Nederlands. Dit werd veroorzaakt door een toestroom van Nederlandse ambtenaren. Over het algemeen wordt aangenomen dat deze Nederlandstalige allochtonen afkomstig waren uit de provincie Holland (zie voor argumenten bijvoorbeeld Van Bree 1997), maar omdat hierover geen consensus bestaat zal ik voorlopig spreken van Nederlandse invloed. In 1937 publiceerde Fokkema een dissertatie over het dialect van Leeuwarden en constateerde al vanaf het begin van de 16de eeuw een soort mengtaal in Friese oorkonden. Hellinga (1940) stelt dat reeds in de 15de eeuw bij de Friese beroepsschrijvers de tendens aanwezig was in het Nederlands te schrijven. De oorzaak die hij hiervoor noemt is dat de Friese schrijvers hun vak meestal buiten Friesland leerden. In een onderzoek naar de schrijftaal in Friesland tot 1580 vermeldt Vries (1993) dat Nederlandse invloeden in de 15de eeuw vooral toe te schrijven zijn aan schrijfwerk dat werd verricht door geestelijken van niet-Friese afkomst. De werkelijke schrijftaalswisseling moet volgens Vries geplaatst worden in de 16e eeuw, wanneer het Friese ambtenarenapparaat volledig onder controle komt van het landelijk bestuur.

Fokkema neemt aan dat het Stadsfries als ambtenarentaal is begonnen en langzaam doorgewerkt heeft naar beneden. Kloeke (1927) spreekt in dit geval over de tendens om de taal van een groep met prestige over te nemen. Volgens Gosses (1929) was het geheel niet de bedoeling van de Friezen om over te schakelen op het Nederlands. Door de aanwezigheid van het Nederlands in de hogere kringen was het echter onvermijdelijk dat bepaalde Nederlandse woorden het Friese vocabularium inslopen. Hellinga (1940) en anderen (Burger 1944, Ozinga 1983) spreken liever van een mengtaal. Hellinga is van mening dat het Stadsfries is ontstaan uit communicatieve noodzaak. Het contact met niet-Friestaligen maakte het noodzakelijk voor de Friezen om over te stappen op een andere spreektaal. Het verschil ten opzichte van Kloeke wordt door Hellinga duidelijk gemaakt bij zijn bespreking van de stelling 'de psychologie van den spreker beslist'. Op de vraag 'Welke taal *wil* de spreker van het Stadsfries spreken?' zou Kloeke antwoorden dat deze Nederlands (of: Hollands) wil spreken. Hellinga beantwoordt de vraag als volgt: "Géén Hollands en géén Fries, maar .. Stadsfries. Of beter nog: Hij wil niets, er is geen wilsmoment (..)" (Hellinga 1940: 24)⁷.

De standpunten van Kloeke en Gosses vormen twee uitersten in de discussie over het ontstaan van het Stadsfries en kunnen als uitgangspunt die-

7. Voor deze discussie, zie Hellinga 1940: 23-27.

nen voor een taalkundige benadering. We geven hier twee mogelijke definities, geïllustreerd aan de hand van citaten:

1. Het Stadsfries is ontstaan doordat Friezen op het Nederlands zijn overgegaan: het Stadsfries is een Nederlands dialect met een Fries substraat. “Een sterk met Friesche woorden en klanken doorspekt en ‘verbasterd’ Hollandsch, een ‘mengelmoes’, waarin wellicht ook heel wat ‘Saksisch voorkomt, een taaltje in elk geval zonder orde en regelmaat.” (..) “Ook het Stadsfriesch is Hollandsch in Frieschen mond (..).” (Kloeke 1927: 81)
2. Het Stadsfries is ontstaan doordat Friezen Fries zijn blijven spreken terwijl enkele Nederlandse woorden de taal zijn binnengeslopen. “Stêdsk is Frysk mei for in part frysk, for in part heal en heal hollânsk, for it lêste part hollânsk vocabularium, in bytsje koarter en rûger sein: Frysk mei in for in diel hollânsk vocabularium.” (Gosses 1929: 272)

Een recentere discussie waarin een soortgelijke tegenstelling in standpunten naar voren komt, is te vinden bij Jonkman (1993) en De Haan (1992), in hun besprekingen van het Leeuwarders. Jonkman gaat mee met Hellinga in zijn standpunt dat het ontstaan van het Stadsfries geen kwestie is geweest van navolging van een taal met prestige, maar dat het is ontstaan uit de noodzaak om te communiceren met niet-Friestaligen. Jonkman meent echter dat er geen aanleiding bestaat om van een ‘mengvariëteit’ te spreken, maar spreekt van een Nederlandse variëteit met een Fries substraat (Jonkman 1993: 61). De Haan ziet het ontstaan van het Leeuwarders liever als een proces van *relexificatie*, waarbij de Friese woordenschat vervangen wordt door de Nederlandse. Hij spreekt van een “in essentie Friese grammatica, met Nederlandse woordenschat” (De Haan 1992: 19). De Haan ontkent echter niet dat er ook Nederlandse elementen aanwezig zijn in de grammatica van het Leeuwarders. Deze zouden niet het gevolg zijn van grammatische ontlening, maar ontstaan zijn door andere vormen van taalbeïnvloeding (De Haan 1992: 14). Er is eerder sprake van interne taalverandering, waarbij het Nederlands als ‘trigger’ fungeert. Ik stel mij het standpunt van De Haan voor als een ontleningsscenario, in tegenstelling tot het tweede taalverwervingscenario dat Jonkman e.a. schetsen. De keuze tussen

deze scenario's blijft een punt van discussie, waarop in de volgende paragraaf evenals in de afsluitende paragraaf uitgebreider wordt ingegaan.

2.2. *Het Stadsfries: een taalkundige benadering*

De standpunten van Kloeke en Gosses kunnen we plaatsen in de taalcontacttheorie van Van Coetsem (1988). Het uitgangspunt van deze theorie is dat twee talen die met elkaar in contact komen elkaar beïnvloeden via tweetaalige sprekers. Voor de taalgebruiker betekent dit dat de eerste taal (T1), meestal de moedertaal, in contact komt met een andere taal (T2). Wanneer nu T1 T2 beïnvloedt, spreken we van *overdracht*: bij het aanleren van T2 brengt de spreker automatisch materiaal vanuit zijn eigen taal (T1) over in T2. Hierbij kan gedacht worden aan bepaalde zinsconstructies of uitspraakgewoonten die overgedragen worden. Men spreekt ook wel van *substraatwerking*: het substraat, T1, werkt door in T2, het superstraat. Als omgekeerd T2 T1 beïnvloedt, spreken we van *overname*: de T1-spreker neemt elementen over uit T2, met name uit de woordenschat. Sommige taalelementen zijn gevoeliger voor taalverandering dan andere: instabiele taalelementen worden geplaatst tegenover stabiele taalelementen.

Van Bree (1992, 2000) koppelt stabiliteit aan de factor 'bewustzijn'⁸. In het geval van overdracht hebben we te maken met een onbewust proces, terwijl in het geval van overname juist bewust elementen uit T2 worden overgenomen. Daarom worden bij taaloverdracht die elementen overgedragen die de spreker niet opvallen, zoals zinsconstructies, en bij taalovername die elementen overgenomen die de spreker wel opvallen, zoals inhoudswoorden. De mate van bewustzijn wordt volgens Van Bree bepaald door het regelkarakter van een taalelement en de afstand tussen T1 en T2⁹. De elementen waar men zich minder bewust van is, die minder opvallen, zijn de stabiele elementen; de elementen waar men zich wel sterk van bewust is, die

8. Zie voor de meest recente benadering Van Bree 2000. Ik citeer: "Dat de taalgebruiker zich niet van alle taaldomeinen even bewust is, is een bekend feit voor wie vaak met dialectinformanten gewerkt heeft. Voor hen bestaat het dialect in de eerste plaats uit woorden en dat het nu juist de typische dialectwoorden zijn die verdwijnen, geeft hun het gevoel dat het dialect bezig is tenonder te gaan. Van de syntaxis zijn ze zich aanmerkelijk minder bewust: syntactische verschillen met de standaardtaal blijken na afloop van het interview de informant meestal ontgaan te zijn en geeft de interviewer daarover uitleg, dan nemen ze die voor kennisgeving aan om zo spoedig mogelijk weer over woorden of klanken te beginnen." (Van Bree 2000: 24)

9. Van Bree 2001 gaat uitvoerig in op de factoren die de stabiliteit van een taalkenmerk bepalen.

meer opvallen, zijn de instabiele elementen. De stabiele elementen zijn minder vatbaar voor verandering. De verschillende taalniveaus kunnen we onderbrengen in een zgn. ‘stabiliteitshiërarchie’¹⁰:

<i>instabiel (bewust)</i>	<i>(onbewust) stabiel</i>
inhoudswoorden - lexicale fonologie – morfologie – syntaxis - uitspraak	

Deze stabiliteitshiërarchie is in het werk van Van Bree nader uitgewerkt per taalniveau. Er wordt bijvoorbeeld bij de morfologie een onderscheid gemaakt tussen flexie, afleiding en samenstelling en bij de syntaxis tussen zinsconstructies en woordvolgordes. Per taalniveau bestaan dus weer verschillende gradaties in stabiliteit: flexie is stabielere dan woordvorming door middel van afleiding en samenstelling; constructies zijn stabielere dan woordvolgordes.

Bij Van Coetsem vinden we overigens een minder gedetailleerde stabiliteitshiërarchie, die overeenkomt met die van Thomason & Kaufman (1988). Deze kan als volgt weergegeven worden: lexicon > fonologie en grammatica (= morfologie en syntaxis). Aangezien de stabiliteitshiërarchie van Van Bree is gebaseerd op een dialect-standaardtaal situatie, is er in dit onderzoek voor gekozen deze hiërarchie als uitgangspunt te nemen. Bij het ontstaan van het Stadsfries is geen sprake geweest van beïnvloeding van het Fries door een standaardtaal, maar wel door een taalvariëteit uit een zeer dominant gewest, waarschijnlijk Holland. Bovendien lagen beide taalvariëteiten niet zo ver uit elkaar als twee verschillende talen.

Wanneer we de standpunten van Kloeke en Gosses in deze theorie vertalen krijgen we respectievelijk de volgende ontleningsscenario's:

1. Bij het aanleren van het Nederlands (T2) hebben de Friezen instabiele elementen overgenomen uit het Nederlands (overname), en stabiele elementen uit het Fries (T1) overgebracht in het Nederlands (overdracht). De invloed van T2 op T1 is hier groot.
2. Friezen hebben in hun taalgebruik (T1) instabiele elementen uit het Nederlands (T2) overgenomen (overname). De invloed van T2 beperkt zich tot de inhoudswoorden.

10. Deze stabiliteitshiërarchie is gebaseerd op de theorie van Van Bree. Onder ‘lexicale fonologie’ wordt de fonologische bouw van een woord verstaan. Voor de morfologie hanteert Van Bree een onderscheid tussen geaccentueerd en niet-geaccentueerd. Omdat een geaccentueerd morfeem meer op zou vallen dan een niet-geaccentueerd morfeem wordt de morfologie (+acc) in de hiërarchie vóór de morfologie (-acc) geplaatst.

Van Bree (1994, 2001) is voor de verschillende taalniveaus nagegaan in hoeverre het Stadsfries overeenkomt met het Nederlands en het Fries. Daarbij kwam hij tot de conclusie dat in het Stadsfries de instabiele elementen (inhoudswoorden, lexicale fonologie, deel van de morfologie) overwegend Nederlands zijn, de stabiele elementen (deel van de morfologie, syntaxis, uitspraak) overwegend Fries.

We hebben hier klaarblijkelijk te maken met een Nederlands dialect met Fries substraat. Oftewel, ontleningsscenario 1 (het standpunt van Kloeke) lijkt hier het meest aannemelijk. In dit onderzoek zal ik nagaan hoe de verdeling Fries-Nederlands over de stabiele en instabiele elementen in zowel het Amelands als het Midslands is, en deze vergelijken met de verdeling in het Stadsfries.

3. De dialecten van Ameland en Midsland

3.1. Het Amelands

Winkler (1874) noemt het dialect van Ameland ‘ten nauwsten verwant aan de tongvallen der friesche steden’ (Winkler 1874: 483). Hij noemt de Amelanders van oorsprong echte Friezen, die later hun Friese taal hebben opgegeven voor een Hollandser dialect.

Halbertsma verbaasde zich in 1856 al over de taal die op Ameland gesproken werd. Het viel hem dat jaar bij een bezoek aan het eiland op, dat er op Ameland een soort plat Stadsfries werd gesproken zoals bijvoorbeeld te Dokkum en Leeuwarden. Halbertsma stelde zich de vraag hoe deze taal hier terecht zou zijn gekomen en kwam tot de volgende overweging:

“Is ‘t omdat Ameland een heerlijkheid was, die haren Heer en gebieder met zijn kasteel in haar midden had en dat van dat kasteel en zijne ambtenaren en bedienden de wet van ‘t spreken langzamerhand over het gehele eiland is uitgegaan?” (Halbertsma 1856: 77)

Ameland is van de vijftiende eeuw tot 1798 volkomen onafhankelijk geweest van Friesland en de Republiek. Bij De Haan Hettema (1855) treffen we enkele kopieën aan van de testamenten der Camminga's, die lange tijd over het eiland hebben geregeerd. In de zestiende eeuw is de taal in deze testamenten vooral Nederlands. Burger (1944) meent dat hieruit nog niet volgt dat de Heer van Ameland ook met zijn eilandgenoten Hollands zou hebben gesproken. Voor Burger zijn de vroegere contacten met Holland en

met name Amsterdam belangrijker geweest voor het proces van ‘verhollandsing’ van het Amelands: Omdat het bouwland op Ameland onvoldoende opleverde werden veeteelt en landbouw vaak gecombineerd met visvangst en handelsvaart. Dat begon in de zestiende eeuw met de vrachtvaart op de Zuiderzee, die omstreeks 1750 verdween omdat men op de walvisvaart en bij de grote scheepvaart dienst nam. Amelanders kregen de kans om aan te monstern op Amsterdamse koopvaardijochepen en dit bevorderde de contacten met Amsterdam.

3.2. *Het Midslands*

Op Terschelling treffen we drie verschillende dialecten aan: het Westers, het Midslands en het Aasters. Alleen het Midslands is hier van belang omdat dit dialect een Hollands-Fries mengdialect is. Heeroma (1934) beweert dat Terschelling van oorsprong Noordhollands oftewel Frankisch is en dat zowel west en oost indertijd gekoloniseerd zijn door Friezen.

Knop (1934) neemt hier stelling tegen, hij komt met zowel historische als taalkundige argumenten. Hij spreekt van Hollandse invloed op dit van oorsprong Friese eiland sinds 1615, vanaf welk jaar Terschelling definitief aan de Staten van Holland behoorde.

Het Midslands is volgens Knop een ‘frankisch dialect met een Fries substraat’. Hiervoor draagt hij het argument aan dat het Midslands in zijn onderlaag zuivere Friese woorden heeft: vaktermen en woorden uit de kinderspeeltaal en het huiselijk verkeer. Verder heeft de syntaxis Friese kenmerken zoals de groene woordvolgorde en bijzinnen met hoofdzinsvolgorde: ‘Ze plaagden hem zo, dat hij kon het niet langer uitstaan’. Heeroma (1935) meent echter dat zowel de door Knop genoemde woorden als de syntactische verschijnselen van oorsprong Noordhollands zijn. Heeroma verwierpt dus de algemene opvatting dat Noord-Holland van oorsprong Fries is. Dat de oorspronkelijke bewoners van Terschelling Friezen waren toont Knop aan door te wijzen op Friese toponiemen. Smit (1971) neemt dit argument over. Hij typeert het dialect als volgt:

“In Hollânsk dialekt, mar dúdlik mei Fryske stân fan ‘e mûle útsprutsen en dúdlik rêstend op in Frysk substraet.” (Smit 1971: 21)

Door haar gunstige ligging aan de Noordzee was Terschelling een belangrijke havenplaats op de route naar zowel Noordelijke als Zuidelijke gebie-

den. Dit werkte overigens ook nadelig voor het eiland: Terschelling was slachtoffer van een langdurige Hollands-Friese machtsstrijd. Van 1615 tot 1806 was het eigendom van de Staten van Holland. Het Hollandse bestuur was gevestigd in Midsland. Tussen 1806 en 1814 stond Terschelling onder Fries bestuur, waarna het van 1814 tot de Tweede Wereldoorlog weer toebehoorde aan (Noord-)Holland. Ook hier hebben dus zowel handel als regering een belangrijke rol gespeeld in het proces van ‘verhollandsing’.

4. Hypothesevorming

De historie van een taalgemeenschap is altijd terug te vinden in haar taal. Van Bree toonde met behulp van een taalkundige analyse van het Stadsfries aan dat dit dialect is ontstaan doordat Friezen bewust overstapten op het Nederlands maar daarin onbewust elementen uit hun moedertaal overbrachten. De geschiedenis van de eilanden maakt aannemelijk dat de dialecten van Ameland en Midsland op dezelfde manier zijn ontstaan: de eilandbewoners, van oorsprong Fries, namen de Nederlandse taal¹¹ over die gesproken werd door de meer prestigieuze groep van Hollandse bestuurders en ambtenaren. Als we voor een dergelijk ontleningsscenario, waarbij Friezen overgestapt zijn op het Nederlands, bewijs willen vinden in de taal, moeten deze zogenaamde mengdialecten aan bepaalde eisen voldoen, die ik zal formuleren in mijn eerste hypothese:

1. In de dialecten van Ameland en Midsland zijn de stabiele taalniveaus overwegend Fries, de instabiele taalniveaus overwegend Nederlands.

De geschiedenis van de eilanden wijst op eenzelfde ontleningsscenario als in het Stadsfries. Dat betekent echter niet dat deze mengdialecten gelijkgeschakeld kunnen worden met het Stadsfries. Sipma (1917: 94) spreekt van een overschakeling van het Fries op het Stadsfries, en suggereert daarmee dat het mengdialect op Ameland niet zelfstandig is ontstaan, maar uit de Friese steden is ingevoerd. Hij veronderstelt dus dat het contact met de Friese steden belangrijker is geweest dan het contact met Holland. Dit lijkt niet

11. Omdat ik in dit artikel niet in wil gaan op de herkomst van de Nederlandse elementen die aanwezig zijn in de mengdialecten, blijf ik de term ‘Nederlands’ gebruiken in mijn talige analyse. Alleen die elementen die duidelijk Hollands zijn (m.n. in de lexicale fonologie) worden als zodanig benoemd. Omdat bepaalde elementen duidelijk overeenkomen met het Hollands, spreek ik wel van Hollandse invloed, ook vanwege de bewijzen van Hollands taalcontact in de geschiedenis van de eilanden.

aannemelijk aangezien er in de historie van Ameland meer aanwijzingen te vinden zijn voor contacten met Holland dan voor contacten met Friesland. Ditzelfde geldt voor Midsland op Terschelling. Om de zelfstandige ontstaansgeschiedenis van de mengdialecten te bewijzen moet aangetoond worden dat er taalkundige verschillen zijn tussen het Stadsfries en de dialecten van Ameland en Midsland. Het volgende doel van dit onderzoek is dus een vergelijk te maken tussen het Stadsfries en de eilanddialecten. Mijn hypothese is als volgt:

2. De mengdialecten van Ameland en Midsland zijn zelfstandig ontstaan en niet door het overspringen van het Stadsfries uit de Friese steden.

Deze hypothese wordt bevestigd wanneer a) de verdeling Nederlands-Fries anders is dan in het Stadsfries b) specifiek Stadsfriesse kenmerken niet in de dialecten aanwezig zijn en c) de dialecten eigen ontwikkelingen laten zien. Daarbij geldt b als sterkste bewijs.

Overigens moet aangetekend worden dat wanneer deze bewijzen geleverd zijn, er nog steeds de mogelijkheid bestaat dat de dialecten van Ameland en Midsland ontleend zijn aan het Stadsfries uit de Friese steden, en vervolgens een eigen ontwikkeling hebben doorgemaakt. De historische bronnen maken deze mogelijkheid echter niet aannemelijk. We zullen daarom bij voldoende bewijs voorzichtig mogen aannemen dat hypothese (2) waar is.

Wat betreft de verdeling Nederlands-Fries (a) zouden we naar aanleiding van de historie nog een derde hypothese kunnen formuleren. Uit de geschiedenis van de eilanden blijkt namelijk dat niet alleen door de aanwezigheid van Hollandse heren de Hollandse invloed toenam, maar dat ook de handel en scheepvaart Hollanders en eilandbewoners met elkaar in contact bracht. Het is dus niet onvoorstelbaar dat de Hollandse invloed op de eilanden nog sterker geweest is dan in de Friese steden. Naar aanleiding van dit historische feit zouden we de eerste hypothese iets kunnen aanpassen om tot een derde hypothese te komen:

3. In de dialecten van Ameland en Midsland is het Nederlands dieper doorgedrongen dan in de dialecten van de Friese steden.

Ook deze laatste hypothese zal moeilijk te toetsen zijn, maar we kunnen in ieder geval per taaldomein proberen na te gaan of de dialecten van Ameland

en Midsland, wanneer zij afwijken van het Stadsfries, zich meer voegen naar het Nederlands danwel naar het Fries.

5. Het onderzoek

Taalkundig onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van dialecten zou idealiter moeten gebeuren aan de hand van oude bronnen. Het probleem met niet-standaardtalige variëteiten is meestal dat zij vooral een mondelinge traditie hebben en dat er weinig op schrift is gesteld. Als die schriftelijke bronnen er wel waren geweest hadden we met nog een ander probleem gezeten: ze kunnen wel de aanwezigheid van bepaalde verschijnselen aantonen, maar niet de afwezigheid. Een aantal overgeleverde teksten is nooit representatief voor een hele taal. Bovendien zeggen schriftelijke bronnen niets over de uitspraak. Om deze reden is hier gekozen voor het gebruiken van mondelinge bronnen. De informanten zijn sprekers van het Amelands of van het Midslands. Alleen informanten van boven de 55 jaar zijn benaderd, om zo weinig mogelijk ‘vernederlandst’ dialect aan te treffen.

5.1. De informanten

In totaal zijn 24 mensen geïnterviewd: 12 op Ameland en 12 in Midsland. In beide gevallen was voor een gelijke verdeling van de seksen gezorgd. Op Ameland werden 6 mensen uit de oostelijke dorpen Nes en Buren, en 6 mensen uit de westelijke dorpen Hollum en Ballum geïnterviewd.

Er werd een scheiding aangebracht tussen de oost- en westkant van het eiland omdat hier twee verschillende dialectvarianten worden gesproken¹². Op Terschelling werden alleen mensen uit Midsland geïnterviewd. Alle informanten moesten geboren zijn in de betreffende plaats, op het betreffende eiland, en hier het grootste gedeelte van hun leven hebben gewoond. De gemiddelde leeftijd was op beide eilanden 72 jaar¹³. Op Ameland was de jongste informant 61 jaar en de oudste 81. In Midsland was de jongste informant 59 jaar en de oudste 80.

12. Het feit dat er eigenlijk twee dialecten op Ameland gesproken worden, heeft te maken met de afstand tussen de dorpen in het oosten en die in het westen, die vooral vroeger erg groot was. Bovendien was het oosten altijd katholiek en het westen protestant, wat de toenadering ook niet bevorderde.

13. Dit zijn de leeftijden in het jaar van onderzoek (2000). Hetzelfde geldt voor de gemiddelde leeftijd bij Duijff 1998.

5.2. Controlegroep Stadsfriese steden

De kenmerken van het Stadsfries die gebruikt zijn voor het opstellen van het interview zijn afkomstig uit verschillende schriftelijke bronnen¹⁴. De bronnen zijn over het algemeen niet erg recent (m.u.v. Van Bree 1994) en geven vooral een beeld van het Stadsfries zoals dat in de negentiende eeuw gesproken werd. Bovendien zijn al deze bronnen gebaseerd op het Stadsfries van Leeuwarden. Omdat het Stadsfries in de Friese steden ook bepaalde veranderingen heeft ondergaan, heb ik dezelfde vragenlijst ter controle voorgelegd aan tien informanten in Leeuwarden en tien informanten uit andere Friese steden waar Stadsfries gesproken wordt (Dokkum, Sneek, Franeker, Stavoren, Bolsward en Harlingen). De gemiddelde leeftijd lag in Leeuwarden iets lager (58) dan in de overige Friese steden (72). Daar moet dus rekening mee gehouden worden bij het interpreteren van de resultaten. Verder wordt gebruik gemaakt van de woordenlijsten van Duijff (1998). De gemiddelde leeftijd van zijn informanten is 74.

5.3. Het interview

De informanten kregen een vragenlijst voorgelegd die zij mondeling dienden te beantwoorden. De antwoorden werden door mij schriftelijk vastgelegd en tevens opgenomen op de band. De vragenlijst bestond uit de volgende onderdelen:

- a) Het vertalen van dialectwoorden naar het Nederlands
- b) Het omzetten van Nederlandse woorden in het dialect
- c) Het vertalen van Nederlandse zinnen in het dialect
- d) Het maken van verledentijdsvormen
- e) Het kiezen tussen twee (of meerdere) dialectvormen
- f) Het kiezen tussen vormen van samenstellingen/afleidingen
- g) Het maken van meervoudsvormen
- h) Het maken van verkleinwoorden
- i) Het vervoegen van werkwoorden
- j) Het kiezen tussen twee (of meerdere) dialectzinnen
- k) Het beoordelen van dialectzinnen

14. Winkler 1867; Gosses 1929; Wilkeshuis 1943; Burger 1944; Ozinga 1983; Van Bree 1994.

De volgende taaldomeinen waren in het interview verwerkt: inhoudswoorden; lexicale fonologie; morfologie; functiewoorden; syntaxis; uitspraak.

De morfologie werd verder opgesplitst in morfologie van de geaccentueerde syllabe (+accent) en morfologie van de niet-geaccentueerde syllabe (-accent), in navolging van Van Bree. De verdeling Nederlands-Fries in de dialecten van Ameland en Midsland zal hier per taaldomein besproken worden. De volgorde loopt van meest instabiel tot meest stabiel taaldomein.

Inhoudswoorden

Er werden twee soorten inhoudswoorden getoetst: 1) woorden die zowel in het Fries als in het Stadsfries voorkomen en 2) woorden die wel in het Fries maar niet in het Stadsfries voorkomen. Op deze manier werd onderzocht of de dialecten van de eilanden meer of minder Friese woorden bevatten dan het Stadsfries.

De inhoudswoorden van type 2 kwamen in 't geheel niet voor op Ameland en Midsland. Een uitzondering hierop is het Friese woord *heit* voor 'vader', dat door enkele Amelandse informanten nog genoemd werd, meestal als variant naast *fader*. Dit woord is al verouderd en wordt alleen door mensen in Oost (Nes en Buren) gebruikt. Dit geval uitgezonderd verkozen de informanten de Nederlandse boven de Friese woorden.

Wat de inhoudswoorden van het type 1 betreft komen zes van de tien woorden voor op de eilanden. De woorden die onbekend zijn, zijn *kloek* (in de betekenis: 'zuinig'), *kel* ('verschrikt'), *sleef* ('pollepel') en *tuut* ('zoen'). Aangezien de eerste drie woorden ook laag scoorden in de controlegroep in de Friese steden, kunnen we hier niet teveel gewicht aan geven. Het enige dat we kunnen concluderen is dat de dialecten van Ameland en Midsland wat de woordenschat betreft dichter aan de kant van het Stadsfries staan dan aan de kant van het Fries. De woordenschat is overwegend Nederlands, maar kent enkele Friese woorden die in een specifiek domein thuishoren, m.n. in de huis-tuin-en-keuken-sfeer (bijvoorbeeld *súp* voor 'karnemelk').

Lexicale fonologie

De Stadsfriesse klanken die overeenkomen met het Hollands (bijvoorbeeld in *speule* en *huus*) komen ook voor in het Amelands en het Midslands. De Stadsfriesse klanken die tevens Fries zijn, komen ook voor met uitzondering van de [ɛi] in *lij* voor 'lauw'. Aangezien deze [ɛi] door de controlegroep ook

bijna niet meer wordt gebruikt, kunnen we dit voorbeeld buiten beschouwing laten. Wat wel opvalt in dit taaldomein is het ontbreken van specifiek Stadsfrieze klanken in de eilanddialecten. De specifiek Stadsfrieze [y] en [œ] klanken zijn niet aanwezig in de dialecten van Ameland en Midsland. Voor ‘voeten’ zegt men geen *fûten* maar *foetn* (met een syllabische n), voor ‘borstel’ geen *bussel* maar *bossel/bostel*. Uit de resultaten van de controlegroep blijkt echter dat de [y] klank in de Friese steden buiten Leeuwarden ook niet voorkomt. Bij Duijff (1998) vinden we de [y] klank in *fût* alleen vermeld voor Leeuwarden en Stavoren, de [œ] klank in *bussel* echter voor alle Friese steden. De afwezigheid van de [y] en [œ] in het dialect van Midsland was reeds geconstateerd door Knop (1954).

Morfologie (+acc)

Om de morfologie van de geaccentueerde syllabe te onderzoeken werd gekeken hoe men de verleden tijd van bepaalde sterke werkwoorden maakt. Daaruit bleek dat de verledentijdsvormen die in het Stadsfries overeenkomen met het Nederlands ook aanwezig zijn in de dialecten van Ameland en Midsland. Met de Stadsfries/Friese vormen was het anders gesteld: op Ameland kwamen de verleden deelwoorden *sitten* (gezetten) en *gongen* (gegaan) niet voor, in Midsland kwamen *gongen* en *droegen* (gedragen) niet voor. Men gebruikt hiervoor in de plaats de Nederlandse vormen. Onder de controlegroep werd de vorm *gongen* echter ook zo goed als niet meer gebruikt en de vormen *sitten* en *droegen* behaalden hier ook een laag percentage.

Opvallend is echter ook hier weer dat de specifiek Stadsfrieze vormen *su* (zou), *must* (moest) en *durst* (durfde) niet voorkomen (men kiest hier voor de Nederlandse vormen). De laatste vorm is een twijfelgeval: deze werd door slechts één informant in Midsland genoemd, maar trof ik tevens aan in enkele oudere Midslander gedichten.

Bij mijn informanten uit de Friese steden buiten Leeuwarden kwam de vorm *must* ook niet voor, terwijl Duijff deze wel noemt voor alle Friese steden.

Morfologie

De afleidingen en samenstellingen vormen over het algemeen weinig stabiele elementen. Reeds gevormde afleidingen en samenstellingen hebben we in pasklare vorm in ons mentale lexicon opgeslagen en deze maken dus deel

uit van het lexicon. De afleidingen en samenstellingen werden getoetst aan de hand van de contrast-test: de informant moest in de helft van de gevallen een keuze maken tussen de Stadsfries/Nederlandse en de Friese variant, in de andere gevallen tussen de Stadsfries/Friese en de Nederlandse variant. De informanten hadden een duidelijke voorkeur voor de Stadsfries/Nederlandse variant boven de Friese. In de gevallen waarin het Stadsfries overeenkomt met het Fries kiezen de informanten over het algemeen ook voor de Nederlandse variant. Toch komen de (Stads)Friese vormen *eterstied* (etenstijd), *bedsplank* (beddeplank), *anwenst* (aanwensel) hier voor. Vooral de laatste vorm scoort nog hoog in Midsland.

Morfologie(-acc)

Eén onderdeel waarin de morfologie van de zwak geaccentueerde syllabe verwerkt was betrof de meervoudsvormen. Nederlandse woorden werden aangeboden waarbij de informant de meervoudsvorm in het dialect moest weergeven. De helft van deze woorden kent in het Stadsfries een Friese, de andere helft een Nederlandse meervoudsvorming. In die gevallen waarin het Stadsfries de Nederlandse meervoudsvorming volgt, kiezen de informanten voor dezelfde vorm. Die gevallen echter, waarin het Stadsfries aan de kant van het Fries staat, hebben op Ameland en Midsland veel minder aanhang. Het Friese meervoud *leunings* voor 'leuning(en)' wordt in Midsland nog wel gehoord; *lammen* voor 'lammer(en)' komt zowel op Ameland als in Midsland voor. Toch kunnen we zeggen dat de meervoudsvorming vooral Nederlands is. In de controlegroep scoorde de Stadsfries/ Friese meervoudsvorming nog erg hoog.

In een ander onderdeel moesten verkleinwoorden gevormd worden. De vraag was of de informanten hier het Stadsfries/Friese verkleinsuffix zouden gebruiken of het Nederlandse verkleinsuffix. In Midsland is de vorming van verkleinwoorden hetzelfde als in het sfr/fr. Op Ameland bestaat echter een heel eigen regel: In Oost gebruikt men in de meeste gevallen het achtervoegsel *-tje* (*eitje*), in West het achtervoegsel *-ke* (*eike*). Hoewel men in Oost hetzelfde verkleinsuffix gebruikt als in het Nederlands, zijn er wel degelijk afwijkingen van het Nederlandse systeem. Bij zelfstandige naamwoorden die eindigen op [ə] valt de schwa weg wanneer het verkleinsuffix wordt toegevoegd, zo ontstaan vormen als *pantje* en *baltje*. Verder zijn er nog een aantal woorden die over het hele eiland één en hetzelfde verkleinsuffix bij zich dragen, zoals *bloemke* en *lamke*.

In het Stadsfries en het Fries is de vervoeging van de tweede persoon enkelvoud anders dan de vervoeging van de derde persoon, terwijl deze in het Nederlands dezelfde vervoeging hebben. Dit is ook het geval in de dialecten van Ameland en Midsland: vergelijk *dou woanst* met ‘jij woont’.

In verschillende onderdelen werd gelet op het weglaten van het suffix *ge-* bij voltooid deelwoorden. In alle gevallen werd dit suffix weggelaten. De sprekers zijn zich hier ook duidelijk van bewust: zij noemen dit zelf vaak als een belangrijk kenmerk van hun dialect.

Voor het Stadsfries geldt dat bij de werkwoorden de *n* niet gehoord wordt in het meervoud van de tegenwoordige tijd, wel in het meervoud van de verleden tijd en in het gerundium. Voor het Amelands kunnen we zeggen dat de *n* in het meervoud van de tegenwoordige tijd altijd wordt weggelaten, maar meestal ook in de verleden tijd: dus *wij bringe* en *wij brochte*. Ook in Burger (1944) vinden we reeds deze constatering. De gerundiumvorm krijgt wel altijd een *n*. Het Midslands volgt dezelfde regel als het Stadsfries.

Syntaxis

De syntaxis werd getoetst aan de hand van de contrast-test. Telkens werden twee (of meer) zinnen aangeboden in het Stadsfries: de zinsopbouw was in het ene geval Stadsfries/Fries, in het andere geval Nederlands. Het meest opvallende was de IPI-constructie (imperativus pro infinitivo): deze komt op Ameland en Midsland helemaal niet voor. De zin *Ik raad dy an en drink nyt te feul koffy* werd door alle informanten afgekeurd. In de Friese steden werd deze constructie ook slechts door drie van de twintig informanten verkozen boven de Nederlandse constructie. In de andere gevallen echter werd steeds de Friese constructie verkozen boven de Nederlandse. In dit taaldomein volgen de eilanddialecten dus, evenals de stadsdialecten, het Fries. De enige uitzondering hierop is de IPI-constructie.

Uitspraak

De uitspraak van de dialecten van Ameland en Midsland lijkt vrij veel op die van het Stadsfries. Zo worden in de anlaut *v* en *z* stemloos uitgesproken, wordt de *r* weggelaten voor dentalen (*lea'sen* voor ‘laarzen’), en wordt de *oo* tot *oa* voor dentalen (*doad* voor ‘dood’). Het enige afwijkende dat ik heb kunnen ontdekken is de *sch* die in het Midslands niet als *sk* wordt uitgesproken, en de *g* die in het Midslands niet altijd een stemhebbende explosief is,

terwijl dit in het Stadsfries wel het geval is. Bij Knop (1954: 119) lezen we al dat de [sχ] uitspraak in de anlaut-positie op heel Terschelling wordt gehoord. De anlautende *g* wordt in het Midslands uitgesproken als een stemhebbende explosief, evenals in het Stadsfries. Dit in tegenstelling tot de dialecten van Oost- en West-Terschelling, die beide een stemloze spirant hebben in deze positie. In samenstellingen echter, volgt het Midslands de Terschellinger dialecten, en wordt een [χ] uitspraak gerealiseerd. (Knop 1954: 120)

6. Toetsing van de hypotheses

In paragraaf 3 heb ik drie hypotheses opgesteld die ik door middel van dit onderzoek wilde toetsen. De eerste hypothese was de volgende:

1. In de dialecten van Ameland en Midsland zijn de stabiele taalniveaus overwegend Fries, de instabiele taalniveaus overwegend Nederlands.

Wanneer deze hypothese bevestigd wordt, zou dit betekenen dat de dialecten van Ameland en Midsland eenzelfde ontleningsscenario hebben als het Stadsfries: de mengdialecten zijn ontstaan doordat Friezen op het Nederlands zijn overgegaan, we spreken van Nederlandse dialecten met een Fries substraat. Uit de resultaten blijkt dat de inhoudswoorden en de lexicale fonologie uit overwegend Nederlandse (Hollandse) elementen bestaan; de morfologie neigt op bepaalde punten meer naar het Nederlands en op andere meer naar het (Stads)Fries; de syntaxis en de uitspraak bestaan uit overwegend Friese elementen. Hiermee zien we onze eerste hypothese bevestigd.

De volgende hypothese was:

2. De mengdialecten van Ameland en Midsland zijn zelfstandig ontstaan en niet door het overspringen van het Stadsfries uit de Friese steden.

Deze hypothese wordt bevestigd wanneer a) de verdeling Nederlands-Fries anders is dan in het Stadsfries b) specifiek Stadsfrieze kenmerken niet in de dialecten aanwezig zijn en c) de dialecten eigen ontwikkelingen laten zien. Ik zal nu op deze drie punten ingaan.

a) Zowel het Stadsfries als de dialecten van Ameland en Midsland laten in hun instabiele taaldomeinen Nederlandse elementen zien, en in hun stabiele taaldomeinen Friese. Op het gebied van de morfologie (-acc) echter, een relatief stabiel taaldomein, vinden we in de eilanddialecten enkele afwijkingen van het Stadsfries/Fries. Ten eerste is de meervoudsvorming, evenals de vorming van afleidingen en samenstellingen, op de eilanden overwegend Nederlands; ten tweede heeft het Amelands een heel eigen systeem voor het vormen van verkleinwoorden, dat mogelijk is voortgekomen uit sterke invloed van het Nederlands op de oostelijke variëteit van het Amelands; ook geldt voor het Amelands dat, in tegenstelling tot in het Stadsfries, de *n* niet gehoord wordt in het meervoud van de verleden tijd. In dit laatste geval is het echter de vraag of we mogen spreken van Hollandse invloed, omdat over het algemeen aangenomen wordt dat het Hollands beschikt over een fonologische regel die de *n* uitwist na schwa (Trommelen & Zonneveld 1979), wat niet geldt voor het Amelands. Misschien moeten we daarom in dit geval van een eigen ontwikkeling van het Amelands spreken. Terwijl de morfologie (-acc) in het Stadsfries over het algemeen samenvalt met het Fries, treffen we in de eilanddialecten dus iets meer Nederlandse invloeden dan wel eigen ontwikkelingen aan. Natuurlijk moeten we ook hier rekening houden met de mogelijkheid dat dit recente invloeden van het A.N. zijn, aangezien we met een taaldomein te maken hebben dat zich in het midden van de stabiliteitshiërarchie geplaatst ziet. We hebben hier dus nog niet voldoende bewijs voor de stelling dat de eilanddialecten zelfstandig ontstaan zijn.

b) De specifiek Stadsfrieze kenmerken (die dus niet voorkomen in het Fries) die ik getoetst heb zijn de volgende:

-lexicale fonologie: [y] in *fúten* (voeten) en *skúnen* (schoenen), [ø] vóór *r* in *bust* (borst) en *bussel* (borstel)

-morfologie (+acc): de werkwoordsvormen *su* (zou), *must* (moest) en *durst* (durfde)

De karakteristieke klanken [y] en [œ] komen zowel op Ameland als in Midsland niet voor. De klanken zijn hier gelijk aan het Nederlands. In Leeuwarden hoort men de [y] en [œ] wel. Ook uit de teksten van Winkler (1874) blijkt al dat de vormen *skúnen*, *fúten* wel in Leeuwarden maar niet op Ameland en in Midsland voorkomen. Als we dit vergelijken met

het Stadsfries uit de andere Friese steden, zien we dat de [y] klank hier ook niet overal voorkomt. Deze klank is dus niet specifiek voor het Stadsfries, maar vooral voor Leeuwarden. Ook de genoemde werkwoordsvormen heb ik op de eilanden niet aangetroffen. Voor het Amelands schrijft Burger al dat “het kenmerkende Stadsfrieze wuden, suden, wudde, is vervangen door (het Hollandse) wouwen, souwen, wo'dde.” (Burger 1944: 274). Een uitzondering is de vorm *durst*, die slechts door één informant op Midsland genoemd werd maar toch noemenswaardig is omdat ik deze vorm aantrof in oudere Midslander teksten. Deze uitzondering daargelaten kunnen we concluderen dat de Stadsfrieze kenmerken niet voorkomen in de dialecten van Ameland en Midsland. De werkwoordsvormen *must*, *su* en *durst* worden bij Duijff (1998) voor alle Stadsfrieze steden genoemd, hoewel de vorm *durst* meestal optioneel is naast *durfde*.

- c) Eigen ontwikkelingen in de dialecten zijn ook te vinden. Een duidelijk voorbeeld is de vorming van verkleinwoorden op Ameland. Winkler zegt hierover dat het westen nog de oude Friese diminutievorming hanteert, en het meer vernederlandste oosten de Nederlandse diminutievorming heeft overgenomen. De oorsprong van deze vormen blijft moeilijk te achterhalen. Ook de wegval van de *n* in werkwoordsvormen in de verleden tijd in het Amelands kan hier genoemd worden. Verder vond ik enkele afwijkende inhoudswoorden op Ameland en in Midsland. Ook opvallend is dat men in Midsland geen *sk* zegt voor *sch* (evenals in de andere Terschellinger dialecten) en dat de uitspraak van de *g* enigszins afwijkend is van het Stadsfries.

Uit het voorgaande blijkt dat de verdeling Nederlands-Fries in de dialecten van Ameland en Midsland ongeveer gelijk is aan die van het Stadsfries, enkele uitzonderingen op het gebied van de morfologie (-acc) daargelaten. Wat echter de specifiek Stadsfrieze kenmerken betreft, kunnen we zeggen dat deze niet voorkomen op de eilanden. In sommige gevallen kunnen we ‘specifiek Stadsfries’ echter beter vervangen door ‘specifiek voor Leeuwarden’. Ook laten de dialecten enkele eigen ontwikkelingen zien, die althans in het Leeuwarders niet voorkomen. Als we de dialecten vergelijken met het Stadsfries van Leeuwarden kunnen we enkele duidelijke verschillen aanwijzen. Deze wijzen op een eigen ontwikkeling van de dialecten van de eilanden en pleiten voor een zelfstandige ontstaansgeschiedenis.

De laatste hypothese luidde:

4. In de dialecten van Ameland en Midsland is het Nederlands dieper doorgedrongen dan in de dialecten van de Friese steden.

Zoals hierboven al werd opgemerkt, vinden we ook in één van de meer stabiele taaldomeinen, namelijk in de morfologie van de niet-beklemtoonde syllabe, overwegend Nederlandse kenmerken. Dit in tegenstelling tot de bevindingen van Van Bree voor het Stadsfries van Leeuwarden. Het is echter niet onmogelijk dat deze invloeden van meer recente datum zijn: de Hollandse kenmerken zijn gelijk aan het A.N. De hypothese kan dus wel bevestigd worden, maar daar zijn geen verdere conclusies aan te verbinden.

7. Discussie

Uit de toetsing van de hypothesen blijkt dat dit onderzoek enkele problemen met zich meebracht die het moeilijk maken duidelijke conclusies te trekken. De problemen zal ik hier kort bespreken.

Ten eerste had dit onderzoek tot doel uitspraken te doen over het ontstaan van de eilanddialecten. Daarvoor moesten we materiaal van hedendaagse taalgebruikers terugprojecteren op een vroegere staat van het dialect. Dit betekent dat we heel voorzichtig moesten zijn bij het trekken van conclusies, omdat de dialecten de afgelopen eeuwen niet stil hebben gestaan. De meest betrouwbare uitspraken zijn te doen over de stabiele taaldomeinen omdat deze minder gevoelig zijn voor verandering.

Ten tweede werd de verhouding Nederlands-Fries bestudeerd in deze dialecten. Dit is problematisch omdat de onderzochte dialecten ook de afgelopen eeuwen bloot hebben gestaan aan zowel Nederlandse als Friese invloeden.

Ten derde kwamen in het interview Stadsfrieze kenmerken voor die gedestilleerd waren uit boeken, die weer waren gebaseerd op het Stadsfries van Leeuwarden. Uit de resultaten van de controlegroep bleek ten eerste dat enkele van deze Stadsfrieze kenmerken verouderd waren (ook in de Friese steden laag scoorden), ten tweede dat er tussen de Friese steden onderling ook verschillen te constateren waren. Het Stadsfries blijkt dus geen homogeen dialect te zijn. Een uitgebreidere studie naar de Stadsfrieze dialecten buiten Leeuwarden is wenselijk.

Als laatste wil ik nog opmerken dat de taalcontacttheorie van Van Bree, die het uitgangspunt vormde van dit onderzoek, niet door alle vakgenoten wordt gedeeld. Zo is het fundamentele verschil tussen Van Bree en De Haan betreffende hun ideeën over het ontstaan van het Stadsfries daarin gelegen dat zij een geheel andere invulling geven aan de begrippen ‘imposition’ en ‘borrowing’, om in termen van Thomason & Kaufman (1988) te spreken. In Van Bree 2001 komen deze begrippen terug in een schema waaruit blijkt dat ontlening wordt opgevat als enkel van toepassing zijnde op het lexicon. Dit is geheel in tegenspraak met Thomason & Kaufman 1988, die juist aantonen dat ook grammatische ontlening op verschillende niveaus mogelijk is, afhankelijk van de mate van taalcontact. Dit in beschouwing nemende, zouden we ook kunnen stellen dat de ontstaansgeschiedenis van het Stadsfries er een is van ontlening, die niet beperkt is gebleven tot het lexicon¹⁵.

Het wordt dan ook tijd dat verschillende taalcontacttheorieën, zoals die van Van Coetsem en Thomason & Kaufman, nog eens nader worden bekeken en vergeleken, en dat er binnen de tak van taalvariatie wordt gezocht naar een taalcontacttheorie die ook toepasbaar is op een dialect-standaard-taalsituatie. Daarbij zou de theorie van Van Bree getoetst moeten worden op zijn houdbaarheid.

Op basis van de hier besproken problemen zal ik hier dan enkele uitspraken doen die in ieder geval niet in twijfel getrokken kunnen worden.

Wat betreft de verdeling Nederlands-Fries in de eilanddialekten: we kunnen constateren dat in deze dialecten zowel Nederlandse als Friese elementen aanwezig zijn. We hebben dus inderdaad te maken met Nederlands-Friese mengdialekten. Omdat de stabiele elementen overwegend Fries zijn, kunnen we stellen dat de oorspronkelijke bewoners van deze eilanden Friezen waren, die overgestapt zijn op het Nederlands. Kloeke had het destijds dus al bij het goede eind. Zo men wil, kan men ook spreken van ontlening die zich niet alleen heeft beperkt tot het lexicon. De opvatting van Gosses zou hiermee nog steeds komen te vervallen, omdat hij enkel van lexicale ontlening spreekt. Daarvan is duidelijk geen sprake.

Wat betreft de specifiek Stadsfrieze kenmerken: deze komen niet voor op de eilanden. Sommige van deze kenmerken zijn echter specifiek voor het dialect van Leeuwarden. We kunnen stellen dat het Stadsfries geen homo-

15. Indien men moeite heeft met ‘grammaticale ontlening’ zoals in de theorie van Thomason & Kaufman kan deze ook geïnterpreteerd worden als indirecte grammaticale ontlening, waarbij woorden die ontleend worden aan T2, grammaticale eigenschappen met zich meebrengen in T1. (King 2000)

geen dialect is. Net zoals de dialecten van Ameland en Terschelling afwijken van het Stadsfries van Leeuwarden, wijken ook de Stadsfrieze dialecten in de andere Friese steden enigszins af van het Leeuwarders. Het is dus niet helemaal verantwoord het Stadsfries van Leeuwarden te generaliseren naar de andere Stadsfrieze dialecten. Toch pleiten de afwijkingen van de eilanddialecten ten opzichte van de andere Stadsfrieze dialecten, tezamen met de historische bewijzen, vóór een zelfstandige ontstaansgeschiedenis van de dialecten op Ameland en in Midsland.

Wat betreft de Hollandse invloeden: deze lijken op de eilanden sterker, maar dat kan ook recente invloed van het Nederlands zijn. In de instabiele taaldomeinen staan de stadsdialecten steeds iets dichtër aan de kant van het Fries, maar dit kan te maken hebben met de verhoogde status van het Fries in het huidige Friesland.

Het is moeilijk gebleken betrouwbare uitspraken te doen over het verleden. Dit onderzoek heeft vooral meer helderheid gegeven omtrent de Stadsfrieze dialecten in het heden. Zo lijken de eilanddialecten zich eerder van de Friese taal af te ontwikkelen. Dit heeft naar mijn idee veel te maken met de attitude van de eilandbewoners ten opzichte van de Friezen en hun taal. Aan de andere kant lijken de dialecten van de Friese steden zich juist meer te ontwikkelen in de richting van het Fries. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de verhoogde status van het Fries aldaar en de verlaagde status van het Stadsfries. In hoeverre deze dialecten vroeger overeenkwamen zal om deze reden steeds moeilijker te onderzoeken zijn omdat deze dialecten steeds meer uit elkaar lijken te groeien. Mijn vervolgonderzoek zal dan ook niet zozeer gericht zijn op het verleden van deze dialecten, als wel op de hedendaagse ontwikkeling die de dialecten doormaken, waarbij de attitude van de taalgebruiker een belangrijke rol speelt.

*Meertens Instituut
Amsterdam*

BIBLIOGRAFIE

- Bree, C. van (1992), 'The stability of language elements in present-day eastern Standard-Dutch and eastern Dutch dialects', in: J. van Leuvensteijn and J. Berns (eds.), *Dialect and Standard Language in the English, Dutch, German and Norwegian Language Areas*: 178-203.
- Bree, C. van (1994), 'Het probleem van het ontstaan van het 'Stadsfries' in verband met nieuwe talen in contact-theorieën', in: *Handelingen regionaal colloquium neerlandicum Wroclaw 1993*, onder red. van Stanislaw Predota: 43-66, Wroclaw.
- Bree, C. van (1997), 'Hollandse taalinvloed in Friesland', in: Ph. H. Breuker en A. Janse (eds.), *Negen eeuwen Friesland-Holland. Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding*: 120-133, Zutphen.
- Bree, C. van (2000), 'Taalbewustzijn, taalverandering en regionale taalvariatie. Een benadering', in: *Taal en Tongval* 52: 22-47.
- Bree, C. van (2001), 'De morfologie van het Stadsfries', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 117: 41-58, 133-150.
- Burger, H. (1944), *Avondrood. Bloemlezing en overzicht der Stadfriesse, Amelandse en Bildtse letteren*, Assen.
- Coetsem, F. van (1988), *Loan phonology and the two transfer types in language contact*, Dordrecht.
- Duijff, P. (1998), *Wurdlisten fan 'e Fryske stedsdialekten*, Ljouwert.
- Duijff, P. (2002), *Fries en Stadsfries*, Den Haag.
- Fokkema, K. (1937), *Het Stadsfries; een bijdrage tot de geschiedenis en de grammatica van het dialect van Leeuwarden*, Assen.
- Gosses, G. (1929), 'It Stêdfrysk', in: *It Heitelân* 11: 270-274, 303-308.
- Haan, G.J. de (1992), *Meertaligheid in Friesland*, Dordrecht: Oratie RUG.
- Haan Hettema, M. de (1855), 'Het eiland Ameland', in: *Nieuwe Friesche Volksalmanak*: 27-88.
- Halbertsma, J.H. (1856), 'De friesche eilanden Schiermonnikoog, Ameland en Terschelling', in: *Nieuwe Friesche Volksalmanak*: 76-79.
- Heeroma, K.H. (1934), 'De dialecten van Vlieland en Midsland (Terschelling)', in: *De Nieuwe Taalgids* 28: 24-32.
- Heeroma, K.H. (1935), 'De herkomst van het Midslands', in: *De Nieuwe Taalgids* 28: 24-32.
- Hellinga, W. (1940), 'Het Stadsfries en de problemen van taalverhoudingen en taalinvloed', in: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 59: 19-52, 125-158.
- Hoekstra, E. (2000), 'Grammaticale functies van -E en -EN in het Westfries

- en het Fries en taalcontactgestuurde veranderingen', in: *Taal en Tongval* 52: 136-150.
- Hoekstra, E. & Koppen, M. van (2001), 'Het Bildts als resultaat van Fries-Hollands taalcontact', in: Dirk Boutkan & Arend Quak (eds.), *Language Contact. Substratum, Superstratum, Adstratum in Germanic Languages*: 89-106 (Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 54).
- Hof, J.J. (1933), *Friesche dialectgeographie*, 's-Gravenhage.
- Hof, J.J. (1956), *Dit en dat oer it Stedsk* (Estrikken 17), Grins [Groningen].
- Jonkman, R.J. (1993), *It Leeuwarders. In taalsosjologysk ûndersyk nei it Stedsk yn ferhâlding ta it Nederlânsk en it Frysk yn Ljouwert*, Ljouwert.
- King, R. (2000), *The lexical basis of grammatical borrowing. A Prince Edward Island French case study*, Amsterdam/Philadelphia.
- Kloeke, G.G. (1927), *De Hollandsche Expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten*, 's-Gravenhage.
- Knop, G. (1934), 'Terschelling een Frankisch land met Friesche kolonies?', in: *Onze Taaltuin* 3: 97-110, 177-185.
- Knop, G. (1954), *De spraakkunst der Terschellinger dialecten*, Assen.
- Oud, A.G. (1987), *Woa'deboek fan ut Amelands*, Ljouwert.
- Ozinga, H.A.R. (1983), 'Ienheid en ferskaat yn it Stedfrysk', in: *It Beaken* 45: 1-15.
- Sipma, P. (1917), 'Ho is op Amelân it Stêdfrysk hiem wurden?' in: *Frisia* I: 92-94.
- Smit, J. (1971), 'Skylge en syn tael', in: *Us Wurk* 20: 19-26.
- Thomason, S.G. & Kaufman, T. (1988), *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*, Berkeley/Los Angeles/London.
- Trommelen, M.T.G. & Zonneveld, W. (1979), *Inleiding in de generatieve fonologie*, Muiderberg.
- Vries, O. (1993), *Naar ploeg en koestal vluchtte uw taal. De verdringing van het Fries als schrijftaal door het Nederlands (tot 1580)*, Leeuwarden.
- Wilkeshuis, C. (1943), 'De landfriesse woorden in het Stadsfries', in: *De invloed van het Stadsfriesch op het Friesch. Bijdragen en mededeelingen der dialecten-commissie van de Nederlandsche Akademie van Wetenschappen*, IV: 11-27.
- Winkler, J. (1867), 'De Leeuwarder tongval en het Leeuwarder taaleigen', in: *De Taalgids* 9: 210-226, 293-309.
- Winkler, J. (1874), *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon*, 's-Gravenhage.